

Boekverslag Van de koele meren des doods (Frederik van Eeden)

Sylva Gielen en Nicky van de Ven

© havovwo.nl (jan 2002)

Titelgegevens

Auteur: Frederik van Eeden
Titel: Van de koele meren des Doods
Ondertitel: -
Verschenen in: 1900
Aantal blz: 315
Leestijd: 6 uur
Uitgelezen op: 8 mei 2002

Het boek bestaat uit 32 Romeins genummerde hoofdstukken, voorafgegaan door een voorwoord van Van Eeden bij de tweede druk in juli 1904, waarin hij reageert op kritiek naar aanleiding van de eerste druk. Aan het eind van het boek staat "Het leven van Hedwig Marga de Fontayne": een lijst met data en hoogte- en dieptepunten uit Hedwigs leven met daarachter het hoofdstuk waarin die gebeurtenis beschreven wordt. Daaronder staat wanneer Van Eeden dit boek schreef: van september 1898 tot november 1900.

Eerste reactie

Wij vinden dit werk:

	I niet	II een beetje	III erg
Spannend		x	
Meeslepend		x	
Ontroerend			x
Grappig	x		
Realistisch		x	
Fantasierijk		x	
Interessant		x	
Origineel			x
Goed te begrijpen	x		

Dit werk heeft ons aan het denken gezet. Ja/~~nee~~

We hebben iets aan het werk gehad. Ja/~~nee~~

Dit werk spreekt ons wel aan, omdat het een heel mooi verhaal is. Het verhaal zet je aan het denken over het leven en de dood. De manier waarop Hedwig omgaat met de dood, verschilt met onze rituelen. Door zulke boeken te lezen leer je een andere manier van denken over de dood kennen. Aan de andere kant was het boek erg vervelend om te lezen. Het taalgebruik is namelijk erg ouderwets, en soms was het moeilijk om door te lezen. We moesten ons zelf bijna dwingen om het boek te lezen. Als je eenmaal in het boek verdiept was, dan ging het lezen heel gemakkelijk.

Boekverslag Van de koele meren des doods (Frederik van Eeden)

Sylva Gielen en Nicky van de Ven

© havovwo.nl (jan 2002)

Samenvatting

Hedwig Marga de Fontayne, die in het midden van de negentiende eeuw is geboren, groeit op in een groot en deftig huis. In de zomer gaat de familie altijd naar een zomerhuisje (Merwestee) op het platteland. Daar vindt Hedwig het veel leuker dan in de stad. Als Hedwig dertien jaar is gaat haar moeder dood. Er komt dan een huishoudster in huis. Hierdoor ontstaat wrijving in het huis en versombert Hedwig. Eens wordt Hedwig door de huishoudster geslagen. Hedwig wordt kwaad en als dan ook nog eens haar feestjurk niet klaarligt, doet ze een zelfmoordpoging die mislukt, omdat het raam waaraan ze hangt, breekt. De volgende zomer ontmoet ze bij het graf van haar moeder Johan. Vanaf dat moment gaat ze veel met Johan om. Ze moet dit echter geheim houden, omdat Johan van een veel lagere stand is dan zij. Nadat Hedwig een paar weken bij familie gelogeed heeft, ziet ze Johan een tijdje niet. Hedwig gaat steeds meer naar feesten. Ze gaat geestelijk achteruit en begint zichzelf te haten. Op zeventienjarige leeftijd loopt ze bij een feest met een heer door de tuin. Ze ziet dan Johan weer. Daarna ziet ze hem nog een paar keer. Hij vertelt dat zijn zus ziek is. Hedwig gaat haar dan bijna elke dag opzoeken, waardoor ze Johan ook regelmatig weer ziet. Ze zijn er samen bij als zijn zus sterft. Johan vertelt Hedwig vlak voordat ze die zomer naar Merwestee zal vertrekken, dat hij verliefd op haar is. Hedwig, die niet verliefd is op hem, is ontroerd. Toch kat ze hem af. Dat begrijpt hij niet, dus gaat hij de dag voor haar vertrek naar haar huis. Dan is Hedwig weer onaardig tegen hem, omdat haar familie nu weet dat ze een jongen uit een laag milieu kent. Als ze op het platteland is, ziet ze op een dag iemand bij de dijk liggen. Ze denkt dat het een dode is, maar het blijkt Johan te zijn die slaapt. Hij is vanuit de stad helemaal komen lopen. Een paar weken later zegt Hedwig dat het contact tussen haar en Johan afgelopen moet zijn.

Op een studentenfeest leert ze Gerard Wijbrands kennen. Hij heeft een afkeer van seks. Na een tijdje gaan ze samenwonen. Als ze op een dag gearmd lopen, komen ze Johan tegen, die hen wel heeft gezien, maar stijf doorloopt. Kort daarna ontvangt Hedwig een brief van hem, waarin hij haar uitmaakt voor hoer. Hedwig wil dan met Johan gaan praten, maar hij negeert haar. Ze krijgt nog twee brieven van Johan en Johan maakt een schilderij waar Hedwig opstaat als een soort monster, een sfinx. Een ruitertje loopt op het schilderij van haar weg. Zo herinnert en ziet Johan haar dus. Het ruitertje is hijzelf, Johan is ternauwernood aan het afschuwelijke gevaar ontsnapt.

Hedwig en Gerard trouwen en gaan op huwelijksreis naar Duitsland, waar (qua seks) niets tussen hen gebeurt. Hierdoor is Hedwig teleurgesteld en ze gaat zich ziek voelen. Ze gaan terug naar Holland. Hedwig merkt dan dat haar nieuwe leven met Gerard heel saai is. Ze gaat enkele weken naar Merwestee omdat ze denkt dat ze daar misschien weer gelukkig wordt. Daar krijgt ze een briefje van Johan waarin staat: "Wil je morgen onze laatste wandeling nog eens overdoen? Dan zal ik je je zin geven." Nu kan ze alles, denkt ze, uitleggen en goedmaken. Ze begrijpt dat Johan morgenochtend bij de dijk zal zijn. Die ochtend 'droomt' ze dat ze Johan in haar kamer ziet zitten. Daarna gaat ze naar de dijk waar ze Johan ziet liggen. Ze denkt dat hij net als de vorige keer ligt te slapen en ze gaat bij hem zitten, wachten tot hij wakker wordt. Dat wachten duurt heel lang en opeens ziet ze een rode vlek bij Johan. Ze probeert hem wakker te maken, maar ziet dat hij een pistool in zijn hand heeft en dood is. Op een stukje papier staat: "Nu heb je dan je zin."

Ze gaat terug naar Gerard die ze nu weer ziet als haar vertrouwde zielsvriend. Naast Merwestee woont de boerenfamilie Harmsen waar ze net een kindje hebben gekregen. Hedwig komt het gezin elke dag helpen in het huishouden en heeft hier plezier in. Gerard begrijpt dat Hedwig graag moeder wil zijn en hij wil hier wel voor zorgen. Hij ziet echter seks als een praktisch geneesmiddel voor de geliefde vrouw en spreekt zo nuchter over het krijgen van een baby dat Hedwig een afkeer krijgt van haar man. Hedwig wordt onrustig en er worden een aantal artsen bij gehaald. Hun geneeswijzen helpen allemaal niet echt. Dan komt Hedwig op het idee om naar haar vriendin Leonora te gaan, haar man is immers dokter. Ze krijgt van hem het advies naar een plaats te gaan waar ze graag is, weg van haar man, tot ze weer naar haar man zou verlangen. Hedwig volgt het advies op en gaat naar een dorp aan de Noordzee. Daar leert ze Ritsaart kennen. Door gesprekken met hem en door zijn klavierspel wordt ze weer een stuk gelukkiger. Tussen Hedwig en Ritsaart is er wel hartstocht. Ze gaan zelfs met elkaar naar bed.

Hedwig leert Ritsaarts vriend Joob kennen, naar wie ze af en toe gaat om antwoord op haar vragen te krijgen. Zo vertelt hij haar dat ze moet kiezen tussen Gerard en Ritsaart. Ze kiest voor Gerard en vertelt dit tegen hem. Nu pas begrijpt Gerard dat er meer tussen Hedwig en Ritsaart is gebeurd dan hij had vermoed. Hij wordt kwaad en wacht met een pistool op Ritsaart. Als Hedwig daar achter komt, snijdt ze in de badkamer haar polsen door en zet het gas aan. Gerard merkt het op tijd en redt, samen met Ritsaart die net binnen is gekomen, haar leven.

Gerard wil niets meer met Hedwig en Ritsaart te maken hebben en verzoekt hen te vertrekken. Ze gaan naar

Boekverslag Van de koele meren des doods (Frederik van Eeden)

Sylva Gielen en Nicky van de Ven

© havovwo.nl (jan 2002)

Engeland. Hier leeft Hedwig een tijd gelukkig, maar langzaamaan begint ze Engeland te haten en gaat het slechter tussen haar en Ritsaart. Ritsaart is soms weken weg. Op een dag, als Ritsaart net weer op reis is, krijgt Hedwig een dochttertje. Ze ziet niet dat het kindje heel zwak is. Het kindje sterft na 23 dagen en dat heeft Hedwig, die gek is geworden, niet eens in de gaten. Ze zegt tegen het dode kindje dat ze vader op gaan zoeken en doet het in een koffertje. Ze gaat naar Londen waar ze een bedelaar met één oog tegenkomt die ze al eens in haar dromen heeft gezien. Ze denkt dat hij haar bij Gerard kan brengen (die overigens niet eens de vader van het kindje is, Ritsaart is de vader) en spreekt hem aan. De bedelaar denkt dat Hedwig dronken is en dat er geld te halen valt, dus speelt hij het spelletje mee. Samen met een andere man neemt hij al haar bezittingen af. De andere man neemt haar mee naar Frankrijk waar hij haar verkracht en daarna verlaat. Ze komt in Parijs terecht waar ze haar opnemen in een ziekenhuis.

Hedwig heeft waanbeelden en zingt en tiert dag en nacht door. Na ongeveer twee maanden is ze ineens beter. Ze kan zich alles herinneren en begrijpt dat Ritsaart zal denken dat ze dood is. Dat geeft haar een gevoel van vrijheid. Ze vertelt in het ziekenhuis dat ze alleen op de wereld staat, zonder vriend of verwante, zonder geld of goed. Haar dokter biedt haar aan bij hem in huis te komen wonen, terwijl hij zo lang in een hotel gaat. Om haar angst voor het terugkomen van de waanzin te stillen, geeft hij haar een beetje morfine. Dit kalmeert haar zo dat ze, onwetend van het gevaar, aandringt op herhaalde toediening. Na een paar weken leert zij zichzelf het gif toedienen en al snel kan zij er niet meer buiten. Hedwig wil nog niet dat de dokter bij haar in zijn huis komt wonen en dan zoekt hij een kamertje voor haar in Parijs en werk in een magazijn. Hedwig kan niet rondkomen van haar geld omdat de morfine haar veel geld kost. Haar baan in het magazijn is ze al gauw kwijt. Ze werkt kort in een hoedenwinkel, maar het meeste geld verdient ze toch door hoer te spelen, waarvoor ze zich overigens wel schaamt. Ze zoekt steun bij God. Ze kan haar kamer niet meer betalen en gaat in een Asyl de Nuit slapen. Ondanks alles denkt ze nu minder aan zelfmoord. Als ze flauwvalt wordt ze naar een ziekenhuis gebracht.

Daar wordt ze door zuster Paula van de morfine afgeholpen. Zuster Paula leert haar ook dat ze niet naar de lijfsdood moet verlangen, maar naar de Dood die Leven brengt. Ze helpt haar met spreuken uit de Bijbel. Hedwig wordt ontslagen uit het ziekenhuis en gaat werken als wasvrouw en strijkster. Na wijn te hebben gedronken gaat ze weer met iemand naar bed. Ze ziet dit als een zonde en gaat voor hulp naar zuster Paula. Zuster Paula vertelt dat Hedwig het beste weer naar Holland terug kan gaan, want daar verlangt ze erg naar. Ze schrijft een brief naar Gerard, maar die wil haar nooit meer zien, wel geeft hij haar geld voor de reis. Net voordat ze vertrekt, komt Ritsaart bij haar aan de deur, maar ze doet niet open, want ze schaamt zich omdat ze zo slecht heeft geleefd.

In Holland gaat ze bij de familie Harmsen wonen, die ze weer gaat helpen in het huishouden. Ze brengt ook bezoeken in de omtrek waar zieken of onverzorgde kinderen zijn. Ze gaat regelmatig naar Job. Ze is nu heel gelukkig en verlangt niet meer naar de dood. Twee jaar na Hedwigs terugkeer sterft Job. Hedwig sterft vijf jaar daarna, in haar drieëndertigste levensjaar aan een longontsteking.

Opstel

Het “Fin de siècle” in “Van de koele meren des Doods”

Frederik van Eeden leefde van 1860 tot 1932. Hij was tot 1894 werkzaam als arts en psychiater. Hij behoorde tot de Tachtigers, onder wie hij het religieus symbolisme vertegenwoordigde. Hij debuteerde onder het pseudoniem Cornelis Paradijs met de dichtbundel *Grassprietjes* (1885), waarin hij de Nederlandse domineespoëzie belachelijk maakte. Hij was een van de oprichters van *De Nieuwe Gids*, waarvan het eerste nummer opende met het begin van *De kleine Johannes* (in 1887 in boekvorm verschenen). Dit is opmerkelijk, want in feite wijkt dit sprookje af van de poëtische opvattingen van “de” Tachtigers (Kloos, Van Deysse). Geen naturalisme, maar een religieus en sociaal idealisme spreekt uit Van Eedens werk. In 1893 komt het dan ook tot een breuk met *De Nieuwe Gids*. *De kleine Johannes* werd door de kritiek redelijk enthousiast ontvangen en sloeg na het verschijnen in boekvorm in 1887 bij het publiek in als een bom. Met dit “sprookje” vestigde Van Eeden zijn naam als romancier. De veel later geschreven vervolgdelen (1905 en 1906) lijken inderdaad niet meer op een sprookje, zoals de verteller al in de slotzin aangaf. Volgens critici missen ze het frisse en sprankelende van het eerste deel.

In 1898 stichtte Van Eeden de idealistische kolonie “Walden”. In 1900 verscheen zijn psychologische roman *Van de koele meren des Doods*. Van Eeden schreef verder onder meer: *De broeders* (1894, een versdrama), *De nachtbruis* (1909), *Het lied van schijn en wezen* (1895-1922, drie delen), *Studies* (4 reeksen, 1890-1904) en *Mijn dagboek* (8 delen van 1931 tot 1934). Een geestesziekte verduisterde Van Eedens laatste jaren.

Boekverslag Van de koele meren des doods (Frederik van Eeden)

Sylva Gielen en Nicky van de Ven

© havovwo.nl (jan 2002)

Het eerste aspect wat van toepassing is op het boek is “Freud en de psyche van de vrouw”. In de tijd waarin Frederik van Eeden het boek *Van de koele meren des Doods* schreef was er sprake van een Victoriaanse opvoeding. Deze opvoeding was onder andere gericht op het onwetend houden van vooral meisjes omtrent seksualiteit. Er werd in deze tijd erg gelet op het beschaafde gedrag van de mensen. Omdat de elite evolutionair gezien hierin verder was dan de arbeidersklasse, moest de elite het goede voorbeeld geven. Door deze onwetendheid omtrent seksualiteit was er een angst voor al het lichamelijke. Dit wordt erg duidelijk gemaakt in het boek. Wanneer Hedwig vijftien jaar is, beginnen haar erotische gevoelens zich te ontwikkelen. Ze masturbeert, waarna ze zich erg slecht voelt en dood wil gaan. De huishoudster ergert zich aan Hedwigs zindelijkheid. In het volgende citaat komt er een arts langs. Hij zorgt ervoor dat Hedwig lichamenlijk getuchtigd wordt.

*“Er was een doctor geraadpleegd, een man haar geheel en al vreemd, voor wie zij niets vertrouwlijks, niets als schuw en griezel voelde, en de raad van deze was: strengheid en lichamenlijk tuchtigen. [...] En het allerwreedste wat men haar in dat uur van verschrikking aandeed, was niet pijn, noch de grenzeloze vernedering, maar een woord, achteloosweg over haar heengegoid, als een kleine voltooyng van het voltrokken vonnis: ‘Nu kun je ook nooit meer kinderen krijgen.’”*¹

Een ander kenmerk van de Victoriaanse opvoeding was dat het huwelijk werd voorgesteld als een mysterie. Hedwig is negentien jaar als ze trouwt met Gerard. Haar huwelijksreis naar Duitsland wordt een fiasco. Het “mysterie” dat Hedwig verwacht had, blijft uit en ze wordt depressief. Gerard is teleurgesteld als een arts hem verteld dat het gemis aan lichamenlijk contact hiervan de oorzaak is. In het volgende citaat is te lezen wat Hedwig verwacht van haar huwelijk:

*“En zo trok zij heen, haar God dankend dat eindelijk het wachten uit had, dat de zware tijd van geduld en voorbereiding doorworsteld was, dat nu toch de wijde hallen van schaduwloze zaligheid zouden opengaan, dat nu het mysterie daar was. Het mysterie, het hoge en verhevene, het grote poëem des levens, nu zou het er zijn – nog een wijle, nog een kleine wijle, nu nu, nu. Zij had er niet meer over gepeinsd en getobd in haar nachtverbeeldingen. Dat was niet nodig, het zou zich immers straks openbaren. Nu kon zij geduldig zijn. [...] Maar van een mysterie openbaarde zich niets.”*²

Psychosomatische ziekten (zoals Hedwig deze ervaart in de vorm van depressiviteit) werden in de tijd dat het boek werd geschreven als kwakzalverij beschouwd. Dr. Sigmund Freud was de eerste die het verband legde tussen opvattingen over de vrouwelijke seksualiteit en vormen van psychosomatische ziekten. *Van de koele meren des Doods* is een voorbeeld van een psychisch labiele vrouw waarvoor in de literatuur vaak grote belangstelling is. Hedwig is een van de voorbeelden waarvan dr. Sigmund Freud heeft bewezen dat de psychosomatische ziekte waaraan ze leed mede veroorzaakt werd door de opvattingen in de opvoeding over het seksuele.

Het tweede aspect dat van toepassing is op het boek is “het naturalisme”. *Van de koele meren des Doods* is in opzet duidelijk een naturalistische roman. De naturalisten in Nederland meenden dat de mens bepaald is door genetische en sociale factoren waar hij niet onderuit kan komen en die tenslotte zijn ondergaan teweeg brengen. De nadelige invloeden van erfelijkheid (onder andere uitheemse voorouders) en vooral milieu (lege, bedorven, saaie burgerij) komen nadrukkelijk aan de orde. Met Hedwigs opvoeding gaat het na de dood van haar volmaakte moeder helemaal mis: een schijnheilige huishoudster en een slappe drankzuchtige vader kunnen bepaalde karaktertrekken van Hedwig niet in toom houden. In de roman wordt de taboe van seksualiteit doorbroken, bijvoorbeeld wanneer de masturbatie aan de orde komt. Hierin is ook duidelijk het determinisme te herkennen. Hedwig was altijd geleerd dat het seksuele aspect niet voor haar was weggelegd. Van Eeden laat via de ontwikkeling van Hedwig zien, dat de erotiek in de kindertijd op de vanzelfsprekende wijze verbonden is met de rest van het zieleleven. De problemen komen pas met het ontwikkelen van de eigen identiteit, doordat dat samenvalt met het verschijnen van de volwassen erotiek. Door de slechte invloed van de omgeving worden aan erotiek schaamtegevoelens gekoppeld. De sensuele Hedwig, zich bewust van haar sex-appeal, wordt aanvankelijk heen en weer geslingerd tussen verlangen naar lust en schaamte ervoor. Van Eeden klaagt via zijn verteller de grote onwetendheid over seks in de maatschappij aan, waardoor kinderen als Hedwig stuurloos worden.

Een ander kenmerk van het naturalisme in de negentiende eeuw is de toepassing van de evolutieer op de beschaving en de geschiedenis. Je had dus “betere” volken en ook tussen mensen onderling had je mensen met goede en sterke eigenschappen, en mensen die zwak waren. Ook dit ondervindt Hedwig in het boek. In de zomer

Boekverslag Van de koele meren des doods (Frederik van Eeden)

Sylva Gielen en Nicky van de Ven

© havovwo.nl (jan 2002)

gaat Hedwig logeren bij een rijke nicht. Hier zijn de grote verschillen tussen de elite en de “gewone” bevolking goed te merken. Hedwig bemerkt dit wanneer ze aankomt bij haar nicht.

“En toen zij door 't fraaie rijtuig werd afgehaald, het grote huis zag met zware stenen kolommen en twee marmere leeuwen en her park met de groenfluwelige grasvelden, en toen zij binnenkwam en haar gastvrouw moest begroeten en dames zag geheel in 't wit en heren in sierlijke lichte kleding – toen meenden zij dat hier de volmaaktheid des levens was bereikt. En bij de sterke blijdschap hierover voelde zij natuurlijk de angst, de schaamte en de zelfminachting voorkomend uit besef van eigen minderheid. Met schrik dacht zij aan de saaie, burgerlijke eenvoud van hun huis en staat in de stad, en aan het schamele en dorperachtige van hun zomerhof, waar zij 't voor nog al weids en statelijk gehouden had.”³

De stijl van het boek is nuchter, wetenschappelijk. Toch is Van Eeden duidelijk geen naturalist. Geloofsmoed en Godsvertrouwen zijn de optimistische tegenpolen van het onafwendbare noodlot in de naturalistische pessimistische visie. Ondanks alles kan Hedwig uiteindelijk de verzoeken van het leven weerstaan. Frederik van Eeden heeft zijn roman geschreven om te laten zien hoe iemand door eigen volharding zelfs de grootste ellende te boven kan komen. Daarbij heeft hij ook laten zien hoeveel ellende je kunt overkomen zonder dat je er zelfs iets aan kan doen. De ellende van Hedwig in het boek was een mengeling van aangeboren somberheid en een samenloop van maatschappelijke omstandigheden.

Volgens Frederik van Eeden was zijn werk “geheel door kunstenaarsmotieven ontstaan, en wetenschappelijke motieven zijn er ten enenmale vreemd aan gebleven”. Hij ontkende bovendien de stellingen van de critici dat de hoofdpersoon ziekelijk zou zijn van aard en aanleg. Achteraf is het volgens ons niet zo vreemd dat zo vele critici het boek als een wetenschappelijk verslag beoordeelden. Wie zoals Van Eeden, op dat moment één van de bekendste psychiaters van Nederland, een boek schrijft over een door psychosen gekweldde vrouw, moet niet verbaasd zijn dat lezers een dergelijk verhaal al gauw als een ziektegeschiedenis lezen. De Van Eeden-achtige verteller heeft, denken wij, in het algemeen een therapeutisch toontje wanneer hij de hoofdpersoon in het boek diagnosticeert en een verklaring geeft van haar gedrag.

Van de koele meren des Doods vertoont volgens ons de volgende kenmerken van het naturalisme: een neurotische vrouw als hoofdpersoon, ruime aandacht geschonken aan het milieu en erfelijkheid en bovendien de benadrukking van de haat tegen over de elite en de seksualiteit. Het boek vertoont deze kenmerken zo duidelijk dat we kunnen veronderstellen dat Van Eeden in zijn boek gewedijverd met de naturalistische roman *Een liefde* van Van Deysse, dat we al eens eerder gelezen hebben.

De roman is een literaire verwerking van twee van de belangrijkste idealen in de jaren negentig: dat van een vergeestelijking van het persoonlijke leven en dat van een groter sociaal bewustzijn.

¹ Eeden, Frederik van, *Van de koele meren des Doods*, Amsterdam 1900, pagina 50

² Eeden, Frederik van, *Van de koele meren des Doods*, Amsterdam 1900, pagina 144

³ Eeden, Frederik van, *Van de koele meren des Doods*, Amsterdam 1900, pagina 43

Literatuurlijst

“Van de koele meren des Doods”
Frederik van Eeden
Querido's Uitgeverij, Amsterdam, 1991

“Literatuur zonder grenzen”
Lily Coenen, Ton Kox, Bram Noot
Educatieve Partners Nederland, Houten, 1999

“Prachtboeken!”
Cor Gerritsma
Het Spectrum, Utrecht, 2000

Literom

www.collegenet.nl
www.scholieren.nl

Artikel afkomstig uit:
Diepzee Jaargang 10
“Op weg naar het einde van de eeuw”
J. Paardekooper